

Iyét is megvilágította, a kapcsolatos ontológiai kérdésekkel is foglalkozott, sőt a felvilágosodott abszolutizmus és a felvilágosodás történelmi kérdéseire is kitért — minden-

esetre abban a gondolatkörben mozog, melyet Goldmann közel tíz év óta vázol fel újra és szélesít tovább tanulmányaiban.

Szaunder József

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: ÁLLANDÓSÁG A VÁLTOZÁSBAN

Bp. 1968. Magvető K. 585 l.

Állandóság a változásban — kifejező cím, egyszerre jellemzi Vajda György Mihály tanulmánykötetének mindkét aspektusát, a irodalomtörténeti-kritikai jellegűt és a tudománytörténetit. Ha az előbbiben a szerző meggyőzően és árnyaltan mutatja meg azt az érzékenységet, amellyel az irodalom a társadalmi változásokra reagál (még műfajaiban is), akkor jogosnak és igazoltnak tűnik a tárgyilagos és beható polémia, melyet a modern „történetitlen” irodalomtudományos irányzatokkal folytat az utóbbiban.

A kötetben foglalt írások három témakört ölelnek fel: az első a német polgári klasszicizmusról szól, a második a modern irodalom egyes vonatkozásairól, a harmadik a modern polgári irodalomtudománynak az utóbbi időben jelentékeny áramlataival és a magyar összehasonlító irodalomtörténetírás történetével foglalkozik. A súlypont a német polgári klasszicizmusra esik, ennek szentelte a szerző a legtöbb tanulmányt és a modern tárgyúak is bizonyos fókig ezekre épülnek. A következők elvi irányja is kettős: történeti-tipológiai, illetve elméleti — főként drámaelméleti.

Általában a marxista igényű szakirodalomban a tipológia terminus technicus a kétféle értelemben használatos. Egyrészt él vele a komparatvizitika a közvetlen érintkezés nélkül fellépő irodalomtörténeti analógiák jelölésére; másrészt ennek a segítségével közelítik meg egy-egy irodalmi kor, irányzat, műfaj stb. sajátos arculatát — ebben az esetben tehát nem a párhuzamosságot, hanem éppen az egyedi jelleget. A kétféle értelem végeredményben, bár különböző, de nem ellentétes, mivel mindkettő az irodalom társadalmi-történeti meghatározottságának eszméjében gyökerezik s az általános és az egyedi közti összefüggést keresi az irodalomban.

Vajda a maga tipológiai elképzelésével (amelyet a bevezető tanulmányban vázol) az utóbbihoz kapcsolódik, de szélesebben értelmezi — egy nemzeti irodalom tipológiáját kívánja felállítani, ami a tanulmány keletkezésekor úttörő kísérlet volt. A német irodalom sajátos karakterét azzal a közöttek helyzettel jellemzi, amelyet a német irodalom Kelet és Nyugat között elfoglal (értve ezen természetesen nem a földrajzi táj determináló

erejét, hanem a társadalmi fejlődés kelet- vagy közép-európai útjainak jellegzetességeit). Ebben a tipológiai meghatározottságban találja meg a szerző a német irodalom sajátosan egyéni jellemzőinek magyarázatát is és egyszersmind a német és több kelet-európai irodalom párhuzamos jelenségeinek, illetve a német irodalom hatásának mélyebb okait. Ilyen — többé-kevésbé általánosan kelet-európai — tulajdonságot lát a klasszicizmus kettős — antifeudális és kompromisszumokra hajló — természetében, az irodalomnak a XVIII. századig húzódó teológiai jellegében, a nemzeti tudat élesítését célzó történelmi regény fellépésében és alkalmanként a parasztság irodalmi ábrázolásában, majd később a szocialista irodalom kibontakozásában.

A többi tanulmány részben esztétikatörténeti (Lessing és Schiller esztétikai nézeteit vizsgálja), főleg drámatörténeti. Am a kétféle elemzés nem válik szét annyira, hogy ne engedné kirajzolódni a végső soron közös tárgyat, a német polgári klasszicizmus művészi gondolkozásmódját, a cikkek tehát egészükben tekintve a bevezető gondolatot bontják ki, a német klasszika tipológiai rajzát.

A német polgári klasszikában a szerző a német polgárság arculatának, történelmi útjának tükröződését látja. Az antifeudális szemlélet a maga képerre és hasonlatosságára formálja a sokszor felújított antik hagyományt; a német polgári szomorújátékban a polgári erkölcsű hős jelentősége emelkedik „az antik görög tragédia emberi méltóságának magaslatára” (69). Nemcsak a hagyomány közvetlen „értékesítésénél” nyer a tradíció új értelmet, hanem általában a múlt, a történelem felfogásában, amely — amint a történeti drámák elemzéséből kiténik — végül is minden esetben (tudatosan vagy sem) a jelenre vonatkozik. A történetiség értelmezését Vajda a történeti és a költői hitelesség viszonyán, a gondolati tartalom, eseményesség és drámai formai kapcsolatán méri. A magán- és a (történelmi) közélet konfliktusos viszonyában, a német klasszicista dráma magaslatán, általában a klasszika történeti eszményeiben, majd 1848 után a történeti dráma kiüresedésében megint a német polgárság ellentmondásos

útját követheti nyomon. Az Ifigénia humanitás-ideáljában is a jellegzetesen XVIII. századi német polgári elgondolás védődik ki, a korproblémák kibékítő szándékú erkölcsi eszményítésében. Az egykorú társadalmi igény fölötti meg a maga tartalmaival a drámák szerkezetét, cselekményét, kompromisszumos vagy tragikus kimenetelét. A francia, illetve a német polgárság általános helyzete magyarázza, miért ér a tematikailag hasonló konfliktus Franciaországban vigjátéki, Németországban tragikus véget, illetve miért jellemzően német műfaj a polgári szomorújáték és hogyan változik a XVIII. századtól a XIX-ig. A XIX. századi polgári tragikum-ban a shakespeare-i és a barokk „kozmosz távlatok” helyett az erkölcsileg és társadalmilag megalapozottabb konfliktus lép előtérbe (80). Külön helyet juttat a szerző Goethe polgári problematikájú szomorújátékainak, amelyeket témái és szereplői ellenére „nem konvencionális német polgári” viselkedés választ el a XVIII. századi német szomorújátékoktól, s amelyek mélyebb és modernebb jellemfölgást előlegeznek már. Másrészt a német polgárság felémás helyzete és életfölgása termeli ki a kispolgári életképet (Schroder, Ifland, Kotzebue) is. Ez a műfaj érzelgös kompromisszumaival nem tudott az utókorra maradandó értékeket hagyni, de létrejött és sikere egyaránt társadalmi megalapozottságát bizonyította. A különféle műfajok így módon a polgárság helyzetének, rétegződésének széles skáláját tükrözik.

Külön érdekessége ezeknek az írásoknak, hogy nem „tiszán” germanisztikai vonat-

kozásúak, hogy a láthatáron újra és újra felbukkan a magyar viszonylat, néhol filológiai feltárás formájában (így ismerteti Gombos Imréné az Ármány és szerelem nyomán készült s Pesten előadott darabját, az Elek és Pulykénát, a polgári környezetbe helyezett tragédia jelentkezését a magyar színi irodalomban), másutt esztétikai elemzésekben. Az összevetés érdekes módon sokban „rehabilitálja”, illetve megerősíti Kazinczy Goethével kapcsolatos értéktételeit.

A következtetések másik iránya a történeti mellett az elmélet felé mutat. A történetiség és a költőiség, az egyéni és a történelmi hős klasszicista felfogásának taglalása átvezet a kérdések általánosabb irodalomelméleti szintjére. Az elméleti konzekvenciák elemzése meghaladja a jelen — történeti szempontú — ismertetés kereteit; bizonyos, hogy az irodalomelmélet történeti megközelítése biztos talajra épít.

A kötet tudománytörténeti részébe gyűjtött cikkek zöme a fenomenológiai (és neopozitivistá) beállítottságú irodalomtudományos áramlatokat ismerteti (ilyen alapos összefoglalásban először), de jelentős rész jut a magyar összehasonlító irodalomtörténet-írás történetének is. Egy nemzet komparatista irodalomtörténetírásának átfogó történeti jellemzése nemcsak a magyar, hanem a külföldi szakirodalomban is eléggé úttörő jellegű vállalkozás; a benne foglalt anyag érezhetően túlnyúl egy tanulmány határain és egy könyv lehetőségeit rejti magában.

H. Lukács Borbála

Baróti Dezső: Felvilágosodás és klasszicizmus.* Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 7. Bp. 1967—1968. Múzeumi Ismeretterjesztő Központ. 19—36. 1.

A jó izléssel kiválasztott illusztrációk kíséretében közreadott, viszonylag kis szövegterjedelmű tanulmánnyal, mert igényes, mert szépen megírt és mert önkéntelenül *mise en question*-jaival előbbreviheti 18. századi irodalmunk kutatását, részletesebben foglalkozom. Noha a *lényegét* illetően nem értek egyet a szerzővel, a dolgozatot mégis nyereségnék tartom: a jó ideje átfogóan fel nem

vetett korszakproblémával, alapelveket beleértve, színvonalasan foglalkozik, s módszertani jelzéseinek kidolgozásával, felfedéseinek verifikálásával értékes eredményekhez juthat el a jövőben.

Gondolatmenete azzal az igénnyel indul el, hogy kívánatos volna bevonni „a felvilágosodás fogalmi körébe” „az eszmék világával szorosan nem összefüggő egyéb megnyilatkozások szélesebb skáláját is” (19. 1.). A szerző úgy véli, hogy ha a felvilágosodás stílusát a rokokóban, a klasszicizmusban stb. jelölik meg, azzal kifejezetten megtagadják „a felvilágosodás önálló korszak jellegét” — vagyis ő megszüntet minden különbséget

* Baróti Dezső e tanulmányát 1967-ben mutatta be az Irodalomtörténeti Társaság vitaülésén. Az előadáshoz Tarnai Andor és Szauder József szólott hozzá. Amely mértékben változott és rövidült Baróti Dezső szövege a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványában, oly mértékben változtatva és rövidítve tesszük közzé Szauder Józsefnek a hozzászólásból kialakított kritikáját.